

Iconen - 'In mensengezichten kijkt Gij ons aan'

door Leo van Leijsen

De Zondag voor de Oosterse Kerken 2017 op 14 mei a.s. stelt de icoon centraal. Veel mensen hebben iets met iconen. Ze oefenen een grote aantrekkingskracht uit: op gelovigen én niet-gelovigen. Met name vanwege hun schoonheid en hoge graad van artisticeit. Blijft staan natuurlijk dat iconen bedoeld zijn als religieuze beeltenissen. Hoe zit dat?

Waarom iconen?

Waarom 'de icoon' op deze Zondag voor de Oosterse Kerken? Waarom iconen überhaupt? De Byzantijnse liturgie geeft er in een hymne een duidelijk antwoord op:

'Het onbegrensde Woord van God nam grenzen aan: Het werd mens uit U, o Moeder van God. In U herstelde Hij de beschadigde icoon van God naar zijn oorsprong, gesierd met goddelijke schoonheid.

In woord en daad belijden wij dit Geheim: *daarom* vereren wij ook iconen.'

[Byzantijns Liturgikon, Tilburg-Zagreb 1991]

De voortvarende duidelijkheid van de liturgie behoeft ongetwijfeld enige aanvullende uitleg waarom de icoon een dermate belangrijk thema is om er een Zondag voor de Oosterse Kerken aan te wijden. En ook waarom het motto van dit jaar de subtitel 'In mensengezichten kijkt Gij ons aan' draagt.

Geheim

Met 'De Icoon' raken we aan het geheim tussen God en mens, dat veel groter is dan de schoonheid van een beschilderd houten paneel, hoewel stijl en kleur dit al oproepen. De icoon is godsbeeld én mensbeeld tegelijkertijd. We beginnen met dat laatste.

Mensbeeld

Met de icoon duiken we in de diepte die God is, maar tegelijkertijd raken we meteen aan ons menszijn. Icoon betekent 'beeld'.

'Laten Wij de mens maken naar Ons *beeld*, als Onze gelijkenis [...] En God schiep de mens naar Zijn *beeld*, naar het *beeld* van God schiep Hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen.' [Gen 1,26a, 27]

Vanaf het moment dat het 'beeld' in de Bijbel verschijnt, al in het eerste hoofdstuk, verschijnt de mens. De blauwdruk die God bij het maken van de mens voor ogen heeft, is Zijn éígen beeld. Het Bijbelse idee van de mens als beelddrager Gods heeft belangrijke consequenties, ethisch en spiritueel. Het inspireerde president Lincoln van de VS om de slavernij af te schaffen; een Israëliëse mensenrechtenorganisatie die zich inzet voor Palestijnse rechten heet 'B'Tselem', Bijbels Hebreeuws voor 'naar het Beeld'; het fundeert de christelijke gedachte van de vergoddelijking van de mens, die met name in de Orthodoxe spiritualiteit centraal staat, en de woorden van Genesis staan ook aan de basis van de icoon.

'Laten Wij de mens maken *naar Ons beeld, als Onze gelijkenis*' in de Bijbelse taal is die laatste dubbele bewoording aanvullend, er wordt één

Inhoudsopgave

■ Pag. 1-2

'Iconen – In mensengezichten kijkt Gij ons aan' is het thema van de Zondag Oosterse Kerken. Leo van Leijsen legt uit wat hiermee beoogd wordt.

■ Pag. 3

De beroemde icoon **Christus Pantocrator** uit het St-Catharinaklooster in de Sinaï staat op de poster. Ton Sip legt uit wat deze icoon in hem oproept.

■ Pag. 4

Over iconen is in het verre verleden strijd gevoerd. Dr. Johan Meijer legt uit wat er op het spel stond.

■ Pag. 5

Iconen zijn onlosmakelijk verbonden met het leven van orthodoxen niet alleen in de kerk, maar ook thuis en onderweg. v. Theodoor van der Voort vertelt hoe dat zit.

■ Pag. 6

Ook katholieken en protestanten hebben gevoeligheid en liefde voor iconen ontwikkeld. Siets Nieuwenhuizen verheldert de oecumenische kracht van iconen.

■ Pag. 7

'In idolen zoeken we het eigen verlangen naar het goddelijke te bevredigen' schrijft Patrick Chatelion in zijn preek 'Tussen idolen en iconen'.

■ Pag. 8

Erasmus Oecumenicus – in vrijheid op zoek naar de bronnen van het geloof.

'In mensgezichten kijkt Gij ons aan'

«Heer God, Machtige, Gij woont onder ons. Gij hebt aan onze vaders uw woord gegeven: 'Ik zal er zijn'. En zie, uw aanwezigheid lichtte op in het mooiste dat mensen te bieden hebben: zilver, goud en zijdedraad, toegewijd handwerk, levenskunst.

Veelkleurig is uw woord geworden: een huis van verbondenheid waarin het goed wonen is. Zo kreeg uw Verbond met Israël gestalte, zo hebt Gij met ons geschiedenis gemaakt.

Nee, mensenbeelden zijn U niet te min, de iconen van uw geliefden zijn aan U welbesteed. In mensgezichten kijkt Gij ons aan, uw Naam gaat lichtend over onze aarde. En wij, wij mogen onze ogen geloven en uw heerlijkheid genieten. Met eerbied kijken wij op naar hen, die uw gestalte vormden in ons midden, uw heiligen. Zij gingen ons voor, stralend levend, doende gerechtigheid. In hun spoor willen wij gaan, uw zege tegemoet, uw rijk van vrede en geluk. Zo bidden wij U.»

[Uit: 'Wijding van Ikonen', *Byzantijns Liturgikon*, pp 671-672, poëtische hertaling door Servaas Bellemakers van Russisch icoonwijdingsgebed]

zaak mee bedoeld: een op Ons lijkend beeld. Hoewel onbedoeld door de oudtestamentische schrijver gaven bepaalde kerkvaders later aan deze dubbele bewoording hun eigen creatieve invulling. Ze legden 'beeld' en 'gelijkenis' uiteen als twee onderscheiden realiteiten. Het tweede hoofdstuk van de Bijbel vertelt in mythische taal hoe de mens ten val komt: zondeval en verdrijving uit de Hof van Eden (Gen 2). Die kerkvaders zeggen hierover: de mens behoudt op dat moment wel het *beeld* van God in zich, maar de *gelijkenis* verliest hij. Er is sprake van een 'beschadigde icoon van God' zoals de geciteerde hymne het noemt.

Deze 'draai' in de uitleg van de Bijbeltekst is een mooie kerkvaderlijke vondst: ze drukt uit dat er met die mens die wij ten diepste zijn, nog een hele wereld te winnen valt. Voor de mens in zijn gebrokenheid is er toekomst. Zo komt er ruimte. Hij of zij mag toegroeien naar zijn diepste wezen, want dat is goed en Godgegeven. Een positief mensbeeld.

Godsbeeld

Jezus' leerlingen hebben in Hem de vervulling gezien van alles wat er in de Schrift over de relatie tussen God en mens was gezegd. In Zijn helend en bevrijdend handelen 'herstelde Hij

de beschadigde icoon van God naar zijn oorsprong'. Zo konden de kerkvaders, als het ware terugkijkend, ook zeggen dat het Beeld, de Icoon, waarnaar de mens in den beginne geschapen was, Christus zelf was. Daarmee sloten ze aan bij het Nieuwe Testament dat Jezus 'beeld Gods' noemt (2 Kor 4,4, vgl. 1 Kor 11,7 en Kol 1,15), 'Wie Mij ziet, ziet de Vader' (Joh 14,9). Het Christusmysterie vormt de definitieve basis voor de ontwikkeling van de icoon. God mag je niet afbeelden volgens het Oude Testament. Maar 'het onbegrensde Woord van God nam grenzen aan: Het werd mens...' Dan kun je Hem in zijn menszijn ook afbeelden. Binnen het christendom was het, als uiterste consequentie van de Menswording, onvermijdelijk dat men dat oudtestamentische beeldenverbod ooit overboord zou zetten.

Daarmee verbonden is voortaan ook de mogelijkheid om allen die Jezus volgden, 'uw geliefden', af te beelden, 'hen, die uw gestalte vorm-

den in ons midden, uw heiligen' (zie bijgaand icoonwijdingsgebed). Op iconen wordt de mens in zijn uiteindelijk 'vergoddelijke' gestalte afgebeeld, 'gesierd met goddelijke schoonheid'. Vandaar sacrale gestalten tegen een gouden of lichtende – hemelse – achtergrond.

De icoon gaat over aanwezigheid. Zoals men in Bijbellezing Gods aanwezigheid kan bespeuren, zo kan deze evenzeer oplichten in de icoon. God kijkt in iconen als het ware de mens aan, en de mens God. Omdat je de onzichtbare God niet kunt afbeelden, gaat het bij iconen altijd om mensgezichten: van Christus, Gods icoon bij uitstek, van de heiligen. 'In mensgezichten kijkt Gij ons aan': in gewijde schilderijen, maar *last but not least* ook in de gezichten van onze medemensen, geschapen 'naar het beeld – de icoon – van God'. ●

Leo van Leijzen is medewerker Oosterse Kerken van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

ZONDAG OOSTERSE KERKEN 14 MEI 2017

Katholieke Vereniging voor Oecumene - Emmalein 19 D, 5211 VZ 's-Hertogenbosch - www.oecumene.nl 073-7370026 - IBAN NL73INGB001087628

Iconen 'In mensgezichten kijkt Gij ons aan'

De Pantocrator-icoon uit de Sinai

door Ton Sip

Een van de meest interessante en mysterieuze en oudste iconen van Christus is de Pantocrator uit het St.-Catharinaklooster in de Sinai.

De icoon zelf is een encaustische (betekent: met gepigmenteerde warme was op hout aangebracht) icoon uit de 6^e eeuw. Zij heeft de iconoclastische strijd overleefd.

Bijzonder origineel

De afbeelding van deze icoon is uiterst bijzonder, een bijzonderheid die bij nadere beschouwing duidelijk zichtbaar is. Het aangezicht van Christus bestaat uit twee helften. Deze beide helften zien er zowel wat perspectief betreft alsook qua uitdrukking verschillend uit. Beide helften lopen naadloos in elkaar over. De evangelie-zijde van de icoon is meer driedimensionaal dan de andere zijde. Het bijzondere is dat de twee verschillen niet storend zijn noch de icoon en haar uitdrukking verstoren. Integendeel de uitdrukingskracht wordt er eerder door versterkt.

Bijzondere uitdrukking

Deze verschillen geven te denken. Wat zouden ze kunnen betekenen? De icoon zelf is een venster op Gods koninkrijk waar Christus zich bevindt. Een koninkrijk waar alles en iedereen tot zijn recht en tot leven komt. Want Gods genade en recht zijn gezeteld op de troon van dit koninkrijk.

Christus de Albeheerser (Griekse betekenis van Pantocrator) vertegenwoordigt de twee eigenschappen van God: de rechter en de verlosser; het recht en de barmhartigheid. Dat is belangrijk daar ons reeds in de joodse scheppingsmystiek wordt verteld dat God de wereld schiep met twee eigenschappen: met de eigenschap van het recht en de eigenschap van de barmhartigheid. Aanvankelijk schiep God de wereld met de eigenschap van het recht. Maar al gauw wist God dat met alleen de eigenschap van het recht de wereld niet kon voortbestaan, daar niemand stand zou houden voor het recht. Daarom schiep God de wereld met de eigenschap van de barmhartigheid. Beide houden elkaar in balans.

In het aangezicht zien we de linkerzijde (hand met spreekgebaar) een strenge en tweedimensionale

uitdrukking en aan de rechterzijde (evangeliezijde) een meer driedimensionale uitdrukking. Christus openbaart ons de volle werkelijkheid van Gods koninkrijk, waarin recht en vrede, gerechtigheid en barmhartigheid de pilaren zijn waarop alles steunt. In zijn aangezicht zien wij Gods werkelijkheid.

Het Aangezicht: twee en toch één.

In het aangezicht van Christus zien wij de waarheid en werkelijkheid van God weerspiegeld. Hij is het venster naar God toe. Deze diepe waarheid is de hele basis van de christologie. De vraag blijft: waarom heeft men de icoon van deze twee verschillende gezichten voorzien? Uiteraard ligt het voor de hand om het christologische dogma van de tweaturen-leer hier bij te betrekken. Het is de kern van de christologische theologie: Christus zowel menselijk alsook goddelijk, één, onvermengd en onverdeeld.

Het aangezicht van Christus aan de spreekzijde is zoals gezegd tweedimensionaal. Het is strak jong en tijdloos. Voor de Oudheid een uitdrukking van het goddelijke. De evangeliezijde is dieper, driedimensionaal, oud en dus in de tijd. Daarmee wordt de menselijke natuur van Christus uitgedrukt.

Meditatie

God heeft zijn zoon in deze wereld gezonden om ons te verlossen. In deze woorden klinkt Gods barmhartigheid en zorg voor de mens door. In Christus aanschouwen wij Gods aanwezigheid. God heeft een gezicht gekregen in Christus. Wij zijn niet meer zonder aangezicht zoals een slaaf, zoals de Grieken zeiden: *aprosopos* (zonder aangezicht). Begrijpen we dan wat Paulus bedoelt als hij zegt dat Christus het bestaan van een slaaf heeft aangenomen, om ons te redden? Heeft hij ons een gezicht gegeven?

Christus is het leven-schenkend Woord van God dat vlees geworden is. Dat ons bevrijdt van ons slavenbestaan, gebonden aan dood en verval van deze wereld. Hij bevrijdt ons van onze gebrokenheid in ons mens-zijn en wijst ons de weg naar de Eeuwige. Want zo zegt Jezus zelf: 'Ik weet dat mijn opdracht eeuwig leven luidt'.

Hij verschijnt in tijd en ruimte, in deze schepping om ons te bevrijden. De evangeliezijde geeft deze werkelijkheid weer. Christus verkondigt het evangelie, Gods verlossende Woord. Christus zelf is het Woord, het ware beeld en gelijkenis, dat naar ons kijkt. En wij, wij aanschouwen hem als het prototype waarnaar wij verlangen, naar welk wij herschapen worden volgens Gods belofte. Want Gods oordeel over de gebroken schepping vindt zijn antwoord in de genade die wij om niet ontvangen in Christus, het vlees geworden Woord.

Christus neemt het bestaan van een slaaf aan om ons te bevrijden. Christus wordt mens om ons te vergoddelijken. Zijn verkondiging en leven, zijn dood en verrijzenis zijn Gods geopenbaarde genade die wij aanschouwen in het aangezicht aan de evangeliezijde.

Hij wil ons opnieuw herscheppen om de oude mens af te leggen en ons te bekleden met de nieuwe mens. Dat aanschouwen wij aan de spreekzijde van de icoon. Beide zijden verenigen ons met Christus.

In deze icoon wordt de diepte van de christologische mystiek van het Christelijke Oosten op een bijzondere wijze getoond. Wij aanschouwen hierin de twee naturen die zich verbinden als het prototype waarnaar wij geschapen zijn, en naar welk wij herschapen worden. God heeft zijn Woord vlees laten worden opdat wij tot leven komen. ◉

Drs. Ton Sip is pastoor van de H. Corneliusparochie in Budel, gedelegeerde voor oecumene van het bisdom 's-Hertogenbosch en bestuurslid van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Iconen, er is voor gevochten

door Johan Meijer

Oosterse Kerken kunnen niet zonder iconen. Je hoeft maar een kerk binnen te lopen in Griekenland, in Rusland, in Bulgarije of Servië, en je wordt overweldigd door een kleurenpracht aan fresco's en iconen. Deze rijkdom is in het oosten echter niet zo maar komen aanwaaien.

Vanaf het begin van het christendom hebben Oost en West afbeeldingen gemaakt, net zoals men teksten schreef. Dat zijn uitingen die in elke cultuur ontstaan, evenals muziek... Toch is er in het byzantijnse Oosten iets apart aan de hand geweest. De icoon heeft een eigen plaats gekregen, zo sterk dat je werkelijk zeggen kunt: Het Oosten kan niet zonder iconen

Iconenstrijd

Een speciale gebeurtenis heeft hierbij een grote rol gespeeld: namelijk de Iconenstrijd van de 8^e en 9^e eeuw, het Iconoclasme. Men heeft voor de iconen moeten vechten.

In 726 werd het oostelijk Middellandse Zeegebied getroffen door een zware aardbeving, met tsunami als gevolg. Veel schade, veel slachtoffers. Door velen werd deze ramp gezien als een teken van God. Het antwoord daarop kon alleen maar zijn een vernieuwingscampagne: men moest zich bekeren. Terug naar het zuivere geloof, zonder beelden, zonder iconen. *"God kun je toch niet afbeelden? Want Hem heeft toch niemand gezien..."*. *"En was de opmars van de Islam die geen beelden kent, niet een teken van Gods welbehagen?"*

Op deze manier kreeg een stroming binnen de kerk in het Oosterse deel van het Byzantijnse rijk, die zich al langer tegen de iconen en icoonverering keerde, wind in de zeilen. Er ontstond grote verwarring. De patriarch van Constantinopel probeerde de zaak tot rust te brengen en zowel voor- als tegenstanders te laten zien, dat men niet moet overdrijven, naar twee kanten niet.

Maar hij had geen succes, hij moest zelfs aftreden, en keizer Leo III drukte de vernieuwingsdrang door en eiste de vernietiging van de iconen. En zijn mening won het pleit. Aanvankelijk tenminste. Zijn opvolger, keizer Constantijn V riep in 754 een concilie van de bisschoppen bijeen tegen de *aanbidding* van iconen. Overall werden nu iconen vernield, fresco's werden witgekalkt, en mensen die beelden en iconen in bezit

hadden, of ze met zorg en liefde verborgen hielden, werden vervolgd en sommigen zelfs ter dood gebracht.

In ere hersteld

In 787 was de politieke situatie echter gewijzigd. Bovendien had nu een vrouw, Irene, de keizerlijke macht, samen met haar zoon Constantijn VI. De bisschoppen kwamen weer bij elkaar, maar nu ten voordele van de iconen. Dit is het tweede Oecumenische Concilie van Nicea (bij Constantinopel). Toch zou het nog duren tot 843 voordat eindelijk *verering* van de iconen definitief in ere werd hersteld. Dit feit wordt nog steeds op elke eerste zondag van de Veertigdagentijd gevierd: het is de zondag van de *triomf van de Orthodoxie*.

Want daar ging het om: De rechte leer had gezegevierd: *"Als God en mens echt iets met elkaar van doen hebben, dan moet je het ook kunnen uitbeelden"*. Dat is kort samengevat de leer van dat Concilie, en daar hadden Johannes van Damascus en Theodorus van Stoudion voor gestreden en over geschreven.

Westers onbegrip

Het westen kende natuurlijk ook zijn beelden en muurschilderingen. Ze lijken soms ook op iconen en zijn prachtig; maar het westen begreep de discussie en de strijd niet, in de achttiende eeuw al niet. Waarover ging het conflict eigenlijk, vroeg men zich af. *"Natuurlijk mag men kerken versieren..."*, zo bepaalde een synode in Frankfurt. Zelfs het Vaticaanse Concilie, dat toch in de vorige eeuw een belangrijke vernieuwing betekende,

schrijft nogal zuinigjes hierover in 1963 in de Constitutie over de liturgie: *"Het gebruik om in de kerken heilige beeltenissen te plaatsen ter vereering door de gelovigen moet behouden blijven; wel moet het aantal beperkt blijven en de juiste verhouding in acht worden genomen, om te voorkomen, dat bij het christenvolk verwondering wordt gewekt of een minder juiste devotie in de hand wordt gewerkt"* (hoofdstuk 7, nr. 125)

Het byzantijnse Oosten kan na 787 echter niet meer zonder iconen: Zij zijn het bewijs, het teken van zijn Orthodoxie! Het teken dat men het evangelie goed begrepen had. Dat God en mens werkelijk iets met elkaar te maken hebben. Iconen horen dus in de kerkgemeenschap. En dan neemt men ze op in de liturgie... In het kerkgebouw... De iconostase krijgt dan zijn definitieve vorm...

En het aantal wordt niet beperkt, want "in mensengezichten ziet God ons aan". Oneindig vaak! ●

Dr. Johan Meijer CSsR is theoloog, redemptorist en archimandriet in de Oekraïense Grieks-katholieke Kerk.

De plaats van de iconen in de Orthodoxe Kerk

door v. Theodoor van der Voort

Iconen zijn als het ware het zichtbare visitekaartje van de Orthodoxe Kerk. Zonder iconen is een orthodoxe kerk niet compleet.

Ze zijn er niet meer weg te denken. Toch heeft de Orthodoxe Kerk voor de iconen moeten vechten, want in de achtste en negende eeuw zijn er keizers geweest die bezwaren hadden tegen de iconen en opdracht hebben gegeven ze te vernietigen. Maar vanaf 843 hebben de iconen definitief een plaats gekregen in de Orthodoxe Kerk, en, zoals gezegd, een heel belangrijke. Jaarlijks wordt dit feit gevierd op de eerste zondag van de Grote Vasten.

Incarnatie

Iconen zijn een logisch gevolg van de incarnatie, de menswording van God in Jezus Christus. Omdat Jezus Christus waarachtig God en waarachtig mens is, en deze twee naturen in Hem volgens de bepalingen van het vierde oecumenische concilie van Chalcedon (451) niet te scheiden zijn, is het oudtestamentische verbod om God af te beelden, niet meer vol te houden. Jezus Christus, Die mens geworden is, kun je afbeelden, maar daarmee heb je Hem ook als God afgebeeld. De iconen van heiligen verwijzen steeds naar Jezus Christus, als hun oerbeeld. Behalve deze iconen van personen zijn er ook feesticonen, waarop het desbetreffende feest wordt afgebeeld. Zo zie je bijv. op de Kersticoon Jezus liggen in de kribbe. De os en de ezel staan erbij, net als de herders, en de wijzen uit het oosten zijn in aantocht. De Moeder Gods ligt op een bed naast de kribbe, en Jozef zit er een beetje verloren bij, vaak met de rug naar het Jezuskind en de Moeder Gods. Iconen worden gewijd door een priester, die na het gebed van de iconenwijding de icoon met gewijd water besprenkelt.

In de kerk en thuis

Iconen vind je uiteraard in de kerken. Bij binnenkomst valt de iconenwand, de iconostase, meteen op. Het is een wand die, afgezien van de houtverbindingen tussen de iconen die de wand overeind houdt, uitsluitend uit iconen bestaat. Verder hangen er ook iconen aan de muren en liggen er iconen op lezenaars. Voor een aantal iconen hangt een olie-lampje. Mensen die de kerk binnenkomen, zowel tijdens als buiten de diensten, begroeten de iconen. Ze gaan naar ze toe, maken er een of meer buigingen voor, en kussen ze. Soms steken ze er een kaars bij aan. Iconen worden, net als het kruis en het evangelieboek, vereerd. Bij processies worden ze ook vaak meege-dragen, zoals dat gebeurt in de Paaspro-cessie, waarmee de Paasnacht begint.

Maar ook thuis hebben orthodoxe christenen iconen. In elk huis waar een orthodox gezin of een orthodox gelovige woont, is er een iconen-hoek, zo mogelijk tegen de muur die aan de oostkant ligt. Bij het huwelijk krijgen de bruid en de bruidegom traditioneel een Christusicoon en een Moeder Godsicoon, als eerste iconen voor hun eigen iconenhoek in hun nieuwe huis. Vaak komen daar de iconen bij van de heiligen naar wie zij, en hun kinderen die in dit huwelijk geboren worden,

genoemd zijn, of van heiligen voor wie deze mensen een speciale vereering hebben. Voor deze iconen bidden de orthodoxe gelovigen hun morgen- en avondgebeden. Vaak is deze iconenhoek in de eetkamer ingericht, zodat ook de gebeden voor en na het eten voor deze iconen worden gebeden of gezongen. In de slaapkamers tref je ook een of meer iconen aan, zodat je 's avonds voor het slapen gaan nog een kruisteken kunt maken voor de icoon, en 's morgens na het opstaan eveneens.

Op reis

Als orthodoxe christenen op reis gaan, nemen ze zo mogelijk ook één of meer iconen mee, die ze in een doek wikkelen om de icoon te beschermen. Zo kunnen zij in hun hotel- of logeerkamer ook een iconenhoekje inrichten. Vaak nemen zij ook nog een lichtje en lucifers mee

om het lichtje aan te kunnen steken wanneer ze hun morgen- of avondgebeden bidden. Speciale reisiconen worden vaak van brons gemaakt, en bestaan dan soms uit verscheidene delen die naar

behoefte in- en uitgeklapt kunnen worden. Sommige van deze reisiconen zijn zo uitgebreid dat ze als het ware een mini-iconostase vormen. Zo centraal staat de icoon in het leven van een orthodox christen, dat hij zonder iconen eigenlijk niet compleet is. ●

v. Theodoor van der Voort is aarts-priester van de Russisch-Orthodoxe Kerk van patriarchaat van Constantinopel.

De oecumenische kracht van iconen

door Sietse Nieuwenhuizen

In het jaar 2000 hield Huub Oosterhuis de jaarlijkse Oecumenelezing op uitnodiging van de Raad van Kerken. Hij gaf aan zijn lezing de prikkelende titel mee: *“De genade van het woord.”* Tot op vandaag blijft die titel mij boeien. Ik weet niet precies waarom. Hangt mijn aandacht misschien samen met de ‘reformatorische klank’ van deze titel of met de verrassende verbinding met de vraag naar God. In elk geval ademt de titel een bijzondere openheid naar geloof en leven.

Aan “God is dood” voorbij

Huub Oosterhuis zet zijn lezing in met het bekende verhaal uit Nietzsche’s *Vrolijke Wetenschap* van 1882 over die dolle mens die op klaarlichte dag met een brandende lantaarn over de markt loopt en roept: “Ik zoek God. Ik zoek God.” En hij gaat verder: “God is dood en wij hebben hem gedood, wijzelf.” In deze beeldspraak “De dood van God” ligt voor Nietzsche opgesloten, dat de hoogste waarden hun betekenis kwijt zijn: dat er geen richting, geen oriëntatiepunt meer is, geen zinsverband en geen dragende gemeenschap. Is er ook een scheppende taal die deze crisis van het woord kan openen naar een nieuw perspectief, is de vraag die Oosterhuis oproept. In zijn lezing verwijst Huub Oosterhuis dan naar de taal van de poëzie. *“De tintelende taal / van een achter alle kwaad/ verrijzen-de dageraad”* (M. Nijhoff). Voor mij is dat taal met een uitnodigend karakter. Fragmentarisch en daarom open. Diezelfde uitnodigende betekenis herken ik in de wereld van de beeldtaal, de wereld van de iconen.

Komend vanuit de gereformeerde traditie ben ik vooral vertrouwd geraakt met de betekenis en reikwijdte van het gesproken en geschreven woord. Het sola scriptura van de jubilerende Reformatie. Het zijn vooral woorden die me begeleiden op mijn zoektocht naar God. Via colleges Vroege kerkgeschiedenis, waarin we een van de liturgieën uit de oosterse

Kerk, de Liturgie van Johannes Chrysostomos in het Grieks lezen, en bezoeken aan Griekenland, ontdekte ik iets van het wezen en de betekenis van iconen (*“Geloven op ooghoogte”*, A.C. Bronswijk). Er is meer dan de weg van het gesproken en geschreven woord. Die gedachte kom ik – verrassenderwijs – ook tegen bij de bekende 20^e eeuwse Woord-theoloog bij uitstek, Karl Barth, als hij P. Tillich met instemming citeert: *“Wort is nicht nur da, wo gesprochen und begriffen wird, sondern Wort ist auch da, wo gehandelt wird in wirkungskräftigen Symbolen. Verbum ist mehr als Oratio.”* (K.D.I, 1 pag.64) En in de ogen van Luther ging Karlstadt in 1522 een stap te ver door te beweren dat het geestelijk domein niet benaderd kan worden door beelden. Bang voor (iconoclastische) rellen nam Luther afstand van zijn radicale collega.

Gereformeerd

De mening dat het gereformeerd protestantisme alleen maar negatief staat ten opzichte van het visuele vraagt zeker om enige nuancering. En daarom is de (her-)ontdekking op protestants erf van de betekenis van iconen niet zo verwonderlijk. Het woord ‘icoon’ als beeld van de onzichtbare

God vinden we als een verwijzing naar Christus in de brieven van het Nieuwe Testament (Kol. 1, 15). Iconen verbergen een geestelijk geheim; Christus als de icoon van de Eeuwige. Iconen vragen erom met aandacht en eerbied te worden *“aanschouwd”*. Ze nodigen ons uit om al kijkend met God, met Christus en met onszelf in gesprek te komen. In dat open en uitnodigend karakter van de icoon schuilt de oecumenische kracht van iconen, herkenbaarheid over kerkmuren en grenzen heen. De laatste tientallen jaren is er op protestants erf een groeiende belangstel-

ling voor de beeldtaal van de iconen. Een kennis van me attendeerde mij op een gebedsgroep binnen de Gereformeerd Vrijgemaakte Kerk, een gereformeerd kerkgenootschap, waar elke verbeelding tot voor kort meteen werd gerelateerd aan het beeldverbod uit het bijbelboek Exodus. De deelnemers zochten een manier van bidden met iconen. Hun aandacht ging vooral uit naar de Christusicoon, bekend als de Pantocrator, het klassieke Christustype van het Oosten. Deze afbeelding kom je vooral tegen in de koepels en gewelven van de kerkgebouwen. Met zijn rechterhand maakt Christus een zegenend gebaar, terwijl hij in zijn linkerhand een Evangelieboek vasthoudt. Enkele jaren geleden maakte de Nederlandse icoonschilder Geert Hüsstege een serie van 12 iconen van de Christusmysterieën. Hij vertelde dat het hem vooral ging om de persoon van Christus. *“Wie is Hij voor ons? Het gaat erom dat mensen onderzoeken en ontdekken wie Christus is. Een icoon is daarbij een meditatie in kleuren.”* Een ander sprekend voorbeeld ontleen ik aan de jaarlijkse serie thema-avonden van de lokale Raad van Kerken. Elk jaar komen we een avond bij elkaar om een feest-

lees verder op pagina 8

Tussen iconen en idolen

Een preek

door Patrick Chatelion Counet

San Marco is de titel van een boek, niet over de evangelist die als rechterhand van de heilige Petrus bij het uitbreken van de Joodse Opstand in 66 na Christus de oudste herinneringen aan Jezus op schrift stelde, maar over de voetballer en topscorer Marco van Basten die Nederland in 1988 de Europese titel voetbal bezorgde. De *Tien van Thialf* is de aanduiding, niet van de martelaars uit Gorkum of de verzameling van door God gezegende grotheiligen, maar van een groep schaatsers die de toeschouwers van de IJshal Thialf in Heerenveen gedurende jaren in extase bracht. Afgebeeld als Moeder Maria plaatste de door haar fans als bovennatuurlijk beschouwde zangeres Beyoncé onlangs een foto van haar zwangere staat, de annunciatie van een tweeling. Zij liet zich afbeelden als de madonna, voor een rozenkrans, gesluierd, zij het verder bijna naakt – op Instagram is het met 8 miljoen likes op één dag de meest ‘gelikete’ foto ooit.

Vergoddelijking

Als mensen ergens idolaat van zijn dreigen ze hun idolen te vergoddelijken. Veel twintigste en eenentwintigste eeuwse sport- en popidolen ontstijgen in de ogen van hun fans de menselijke natuur. Misschien niet zonder ironie schrijft Wieteke van Zeil in *de Volkskrant*: “Beyoncé als een sensuele Moeder Maria in een nis van bloemen, met twee kleine verlossers in haar buik, bewijst dat Instagram het nieuwe huisaltaar is waar we toevlucht en geruststelling zoeken in beelden die ons leven ontstijgen”. De traditionele religie moge ingestort en vrijwel van de aardbol verdwenen zijn – sta me althans voor Nederland deze kleine overdrijving toe: nog hooguit één generatietje en in elk geval het Christendom is weg – van de weersomstuit, want blijkbaar kunnen we niet zonder, zoekt de mensheid naar nieuwe vormen van transcendentie en sacraliteit. En wat is het een heerlijke vergissing om dit opnieuw in het alledaagse te zoeken! Immers met hun onaards geachte voetbalbenen, hun vermeend goddelijke stem en would-be engelachtige uiterlijk, bevestigen de idolen wat hun vereerders nu net willen ontstijgen: de vergankelijkheid. Voetbalbenen verslijten, stemmen verguizen en schoonheid (jazekeer, hoewel bij Beyoncé weet je het maar nooit) vergaat.

Verering

Toch willen we onze idolen tot iconen verheffen. Dat heeft niets met de sporters of de zangers te maken. Dat heeft alles met de fans en de vereerders te maken. De glans van het gouden kalf dat ze hun idolen overhandigen straalt af op henzelf. Zij zijn zelf de alledaagse van hun bestaan beu. Zij snakken zelf naar eeuwigheid (‘eeuwige roem!’) en naar verlossing van het kwaad dat hen is aangedaan door in een onbeduidend vergankelijk lichaam te zijn weggestopt terwijl ze voelen dat in hun geest onvergankelijkheid huist. De alweer bijna vergeten Michael Jackson leek een uit de hemel gevallen engel en zijn fans geloofden niet dat zijn danspassen ooit zo stroef konden worden dat geen Ibuprofen daartegen opgewassen was. Idolen maskeren ons metafysische verlangen naar God. We willen onszelf ontstijgen en vergeten dat dit alleen in God kan. Idolen brengen ons heel even in de waan van het bovenzinnelijke.

Dat is tegenwoordig niet anders dan toen de heiligen vereerd werden als zij die God aanschouwd hadden en die verondersteld werden door God in een staat van genade te zijn gebracht, bijna zonder uitzondering martelaren die na een christelijk heldhaftige dood ten hemel zijn opgenomen. In hen aanschouwt men de aanwezigheid van het goddelijke en is het profane tenietgedaan. In een icoon aanbidt men niet de heilige maar God die in hen werkt.

Ziedaar ook het verschil met idolen. In idolen aanbidt men niet God, maar zichzelf of een projectie van zichzelf. Johan Cruijff kan tien keer de Messias of El Salvador genoemd worden, maar hij heeft geen Catalaan van Madrid of Franco verlost, althans niet voor eeuwig. Na een tegendoelpunt begint alles weer van voren af aan, de verdrukking, de vernedering en opnieuw een nederlaag.

De ziel als icoon

In idolen zoeken we het eigen verlangen naar het goddelijke te bevredigen. Het bewijst dat we dit verlangen in ons dragen. Wij willen dat onze idolen in onze plaats treden. Zij zijn – plaatsvervangend – onvergankelijk, transcendent en bovennatuurlijk. Wij creëren hen naar ons beeld. Juist om deze reden was idolatrie in het christendom verboden. Idolen worden verward met – en zij bespotten en vernietigen daardoor in zekere zin – het beeld dat we van God hebben. Dit beeld van God dragen we in onze ziel die een icoon van God is. Naar verluid is dit beeld, anders dan welk idool ook, onvergankelijk. ●

Prof. dr. Patrick Chatelion is secretaris van de KNR en bijzonder hoogleraar Bijbel in de Nederlandse cultuur aan de UVA.

Vervolg pagina 6
icoon aandacht te geven. (van de Kersticoon tot de Paasicoon).

Vraag naar God opnieuw

Wat is de oecumenische kracht van iconen? Iconen zijn meer dan educatieve afbeeldingen bij Bijbelse verhalen. Ze kunnen een rol spelen in de relatie tussen God en mens. Ze brengen God dichterbij; als vensters op het oneindige. Het gaat hier om de gedachte dat in de verbeelding van de icoon iets van buiten over je komt, een macht, een openbaring. Iconen kunnen ons meenemen en

met elkaar in gesprek brengen rond de vraag naar God. Naast de religieuze betekenis van de icoon kunnen we ook de esthetische betekenis onderscheiden. In 1982 publiceerde de vrijzinnige theoloog dr. Hoenderdaal een boeiend boekje met de titel: "Het esthetische - een weg tot geloof?" Hij zegt daarin, dat de verbinding tussen de esthetische ervaring en de geloofservaring geen noodzakelijke is. Maar, zo zegt hij, "het esthetische wordt een vriend van het geloof, als het ervaren wordt in zijn verband met de waarheid omtrent leven en wereld." De komende Zondag voor

de Oosterse kerken staat de betekenis van iconen centraal. Het behoort tot kracht van iconen God en mensen met elkaar in gesprek te brengen in de ruimte van de Geest. Zo'n ontmoeting in de taal van de verbeelding heeft scheppende betekenis: "Ik heb jouw gezicht gezien als het zien van Gods gezicht." (Ex. 33, 10) en brengt de vraag van 'de huidige dolle mens', "Ik zoek God", weer voluit in de aandacht. ●

Ds. Siets Nieuwenhuizen is em. predikant van de protestantse gemeente in Oosterhout

Erasmus Oecumenicus – In vrijheid op zoek naar de bronnen van het geloof

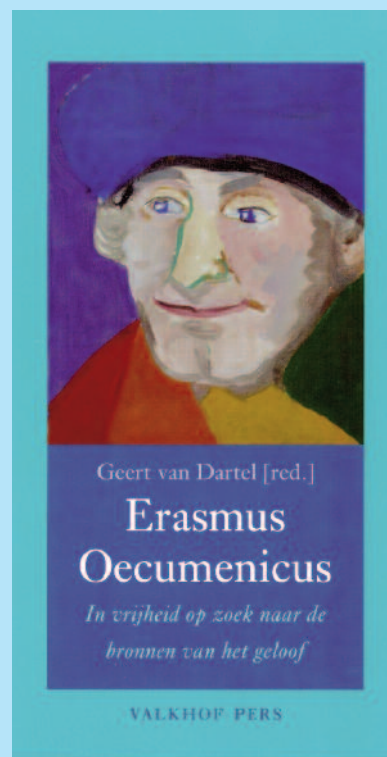
In de aanloop naar de Reformatie speelde Erasmus een belangrijke rol. In de *Lof der Zotheid* (1511), geschreven na een verblijf in Engeland bij zijn vriend Thomas More, legde hij de vinger op de schijnheiligheid en de misstanden in de kerk van zijn tijd. Voor de intellectuele elite van zijn tijd was hij een baken van hoop op vernieuwing. Hij streefde naar de synthese van het Evangelie en de antieke beschaving en was de grondlegger van het evangelisch humanisme. Een van zijn belangrijkste werken was zijn uitgave van het Nieuwe Testament in het Grieks, het *Novum Instrumentum* (1516).

Naar aanleiding van de uitgave van het *Novum Instrumentum* vond in maart 2016 in Museum Gouda een symposium plaats

over de betekenis van Erasmus voor geestelijke vrijheid en vernieuwing. Drie thema's kwamen aan de orde: Erasmus' betekenis voor de Bijbelse hermeneutiek, de beeldvorming van Erasmus bij katholieken, protestanten en humanisten en de vraag in hoeverre Erasmus ook vandaag een inspiratiebron is voor geestelijke vrijheid en vernieuwing.

In *Erasmus Oecumenicus* vindt u de bijdragen aan dit symposium van mgr. Aldo Cavalli, Gerard de Kleijn, Herman Pleij, Jan Krans, Peter Nissen, Ger Groot en Rob van Uden.

ISBN 978 90 5625 472
8 Omvang 136 blz. waarvan 16 blz. kleurillustraties Prijs €15,50
ex porto te bestellen via:
secretariaat@oecumene.nl

Bezoek onze website op: www.oecumene.nl

Colofon

Overeen is het communicatieblad van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord. Leden, donateurs en parochies ontvangen het blad twee maal per jaar.

Redactie: Geert van Dartel, Mirella van Herp, Leo van Leijssen

Vormgeving: VANDARTEL, Oss

Drukwerk: Van Stiphout, Helmond

Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Emmaplein 19 D
5211 VZ 's-Hertogenbosch
T: 073-7370026
E: secretariaat@oecumene.nl
Internet: www.oecumene.nl
IBAN: NL73 INGB0001087628
IBAN: NL97 INGB0000801919
ISSN: 1568-2862